

Борис ГРЕК,
кандидат юридичних наук,
суддя Вищого господарського суду України,
заслужений юрист України

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РЕЙДЕРСТВО ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Ключові слова: рейдерство, кримінально-правові ознаки, злочинна діяльність, суспільно небезпечний характер, протидія.

Упродовж останніх років в Україні значного поширення набули суспільно небезпечні дії, пов'язані із силовим протизаконним захопленням підприємств, організацій, установ різних форм власності, що отримало назву «рейдерство».

Термін «рейдер» має англійське походження і означає: *загарбник, учасник нальоту, мародер*.

Рейдери – це спеціалісти із захоплення власності чи перехоплення права на оперативне управління нею шляхом штучно створеного і розіграного бізнес-конфлікту [1, 4]. Рейдерство – це кримінально-правове явище, що являє собою добре організований, продуманий, цілеспрямований і комплексний захід, який забезпечується значними фінансовими та інтелектуальними ресурсами. Під час здійснення захоплень підприємств рейдери, як правило, намагаються діяти під виглядом виконання законних процедур, використовуючи прогалини чинного законодавства. При цьому для досягнення поставленої мети, втілення своїх корисливих планів рейдеру потрібна наявність корпоративного конфлікту.

На думку спеціалістів Центру корпоративних досліджень, термін «рейдерство» охоплює доволі широкий спектр дій – від звичайного і законного недружнього поглинання об'єктів власності до відверто «бандитського» захоплення підприємств. У корпоративному праві США та Західної Європи *рейдер* – це особа, яка починає активно ску-

пувати акції з метою отримання контрольного пакета, а *рейд* розглядають як операцію із придбання великого пакета акції певної компанії з метою її поглинання.

Проте ми підтримуємо позицію тих вітчизняних науковців, які вважають помилковим зведення рейдерства лише до корпоративних конфліктів. Дії рейдерів справді часто пов'язані з ініціюванням корпоративного конфлікту, але відбуваються поза межами цивільного та корпоративного законодавства, і корпоративний конфлікт у рейдерських схемах є тільки приводом для захоплення підприємства.

Характерною особливістю рейдерства в Україні є те, що на відміну від зарубіжних країн із розвинутою ринковою економікою, де процес укрупнення і об'єднання підприємств відбувається в цивілізованих формах, в Україні це явище набуло таких масштабів і отримало такі форми, що вже почало негативно впливати на її міжнародний імідж і може реально загрожувати її економічній безпеці. Так, за оцінками експертів інвестиційних компаній, щорічний обсяг сегмента поглинань та злиття підприємств, установ і організацій становить в Україні близько 3 млрд доларів США. Дві третини цих поглинань мають характер рейдерських захоплень. За даними Українського союзу промисловців і підприємців (далі – УСПП), нині в країні діє щонайменше 45–50 рейдерських груп, якими з 2004 по 2006 рік безкарно захоплено майже 2 тис. підприємств. І ніхто з них за це не поніс реального покарання [1, 4; 2, 72].

Поширенню цього негативного явища, на жаль, сприяє недосконалість чинного корпоративного і кримінального законодавства та судової влади, відсутність активного реагування державних органів влади на існуючу проблему і захист прав власника, а також недостатній досвід боротьби й інші чинники.

Слід зазначити, що з метою протидії незаконному захопленню підприємств Кабінетом Міністрів України, УСПП та підприємствами було здійснено певні організаційно-правові заходи, а саме:

- створення Міжвідомчої комісії з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, основним завданням якої є забезпечення взаємодії державної влади, зокрема правоохоронних органів і органів державної виконавчої влади;

- створення за сприяння УСПП спеціальної організації – Антирейдерського союзу підприємств України, фундаторами якої стали досвідчені організатори виробництва, науковці, аналітики та правознавці;

- створення УСПП інституту уповноважених осіб у всіх робочих органах влади, що сформовані чи будуть формуватись для безпеки національного бізнесу;

- внесення Верховною Радою України 22 лютого 2007 року змін до статей 159 та 160 Цивільного кодексу України щодо управління акціонерними товариствами. Ухвалені парламентом зміни дають змогу наглядовій раді товариства оперативно втручатися в ситуацію і припинити небажані для товариства дії керівництва. Це у деяких випадках допоможе вчасно припинити спробу захоплення контролю над підприємством, особливо шляхом умисного доведення до банкрутства або виведення активів, а іноді і запобігти спробам силового захоплення. 15 грудня 2006 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів», який отримав назву «антирейдерського». Згідно з ним судові справи стосовно рейдерських атак можна буде розглядати тільки в господарських судах за місцем знаходження акціонерного товариства та його майна.

Таке рішення дасть змогу уникнути судових розглядів у периферійних судах в інших областях та районних центрах, які рейдери досить часто використовують у своїх корисливих інтересах.

До найбільш дієвих правових заходів слід віднести також прийняття 17 вересня 2008 року Верховною Радою України Законів «Про акціонерні товариства» та «Про внесення зміни до статті 67 Господарського процесуального кодексу України щодо забезпечення позову», згідно з якою не допускається забезпечення позову шляхом заборони:

- проводити загальні збори акціонерів або учасників господарського товариства та приймати ними рішення;

- надавати емітентом, реєстратором, зберігачем, депозитарієм реєстр власників іменних цінних паперів, інформацію про акціонерів або учасників господарського товариства для проведення загальних зборів товариства;

- участі акціонерів або учасників у загальних зборах товариства, визначення правомочності загальних зборів акціонерів або учасників господарського товариства.

У зв'язку з цим великий громадський резонанс отримало проведення 17 вересня 2008 року Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності разом із Міжвідомчою комісією з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств комітетських слухань, на порядку денному яких був розгляд шляхів подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців. У обговоренні вказаної проблеми і напрацюванні пропозиції щодо шляхів подолання рейдерства в Україні взяли активну участь депутати Верховної Ради України, Перший віце-прем'єр-міністр, керівники МВС, прокуратури України, Верховного Суду України, провідні вчені і спеціалісти, представники громадських організацій.

Зміни і доповнення до чинного законодавства справили в цілому позитивний вплив на зниження кількості захоплень підприємств у результаті рейдерських атак. Однак, на жаль, це не торкнулось кримінального зако-

нодавства, яке покликане охороняти притаманими йому методами власність, законні права та свободи громадян, інші соціальні цінності, а тому не вирішило кардинально проблему боротьби із рейдерством в Україні.

Серед вчених, громадських діячів, суддів і працівників правоохоронних органів існує розбіжність у поглядах на те, чи потрібно вносити до Кримінального кодексу України (далі – КК України) спеціальну норму, що передбачає кримінальну відповідальність за рейдерство, оскільки в Особливій частині Кримінального кодексу України вже міститься необхідна нормативно-правова база для притягнення організаторів і виконавців рейдерських захоплень підприємств до кримінальної відповідальності.

Одні з них вважають, що залежно від вчинених діянь, які направлені на захоплення підприємств, діяння особи можуть бути кваліфіковані за такими ознаками: ст. 356 «Самоправство»; ст. 206 «Протидія законній господарській діяльності»; ст. 219 «Доведення до банкрутства»; ст. 375 «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови»; ст. 223 «Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску» тощо [3].

Прихильники цієї позиції вважають, що боротися із силовими захопленнями підприємств можливо за чинним кримінальним законодавством, і тому криміналізація рейдерства як окремого суспільно небезпечного діяння шляхом встановлення відповідальності за його вчинення у спеціальній кримінально-правовій нормі не вбачається доцільною, оскільки це призведе до надмірності криміналізації і потребуватиме доведення суб'єктивних ознак, тобто умислу на протиправне захоплення підприємств.

Основна проблема, на їхню думку, полягає у тому, що статті, які містяться в Кримінальному кодексі України не працюють або працюють неефективно, у зв'язку з чим особи, дії яких носять всі ознаки складу злочину, до кримінальної відповідальності не притягуються [4, 28].

Наводимо статистику застосування норм КК України за даними Державної судової адміністрації України.

Всього засуджено: за ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності» у 2006 році – 11 осіб, у 2007 році – 0; за ст. 219 КК України «Доведення до банкрутства» у 2006 році – 3 особи, у 2007 році – 0; за ст. 223 КК України «Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску» у 2006 році – 0 осіб, у 2007 році – 0. За ст. 375 КК «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» у 2006 році – 1 особа, в 2007 році – 0. І тільки за ст. 356 КК України «Самоправство» було засуджено в 2006 році – 62 особи, а в 2007 році – 50 осіб, при цьому в м. Києві, Київській, Черкаській, Сумській, Миколаївській, Львівській, Івано-Франківській та Волинській областях не було засуджено за цей злочин жодної особи [5].

Отже, маємо всі підстави говорити про незадовільний стан притягнення до відповідальності за вказану категорію злочинів. Чинна нормативно-правова база, зокрема норми кримінального законодавства, виявляють нездатність протистояти цим злочинним проявам, а тому потребують серйозних змін.

Прихильники іншої позиції стверджують, що проблема протидії рейдерству в Україні залишається актуальною. Це зумовлено, поряд з іншими чинниками, тим, що в КК України відсутня норма, яка б чітко передбачала відповідальність за захоплення підприємств, а також тим, що на практиці майже неможливо провести розмежування між цивільно-правовими і кримінально-правовими відносинами у цій сфері, чим успішно користуються рейдери для ухилення від кримінальної відповідальності. Вихід із ситуації, що склалася, на нашу думку, полягає у тому, щоб дати науково обґрунтоване кримінально-правове визначення поняття «рейдерство», правильно визначити його місце в системі Особливої частини КК України, а також виділити найбільш характерні ознаки цього суспільно небезпечного явища, що дасть можливість відмежувати його від суміжних складів злочинів. При цьому в КК України необхідно вказати їх формування таким чином, щоб вони піддавались доказуванню.

Вивчення юридичних джерел свідчить, що в чинному кримінальному законодавстві

відсутні як визначення поняття рейдерства, так і комплексне дослідження цього суспільного явища, що являє собою в загальному вигляді добре організоване захоплення чужої власності, поєднане з корупцією, і це викликає законне обурення суспільства.

Вперше спробу дати вичерпне визначення поняття «рейдерство» було зроблено у 2007 році в проекті Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за захоплення підприємств (рейдерство)», а також у проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопустимості захоплення підприємств, установ, організацій» (реєстр. № 1101 від 3 грудня 2007 року). Цими законопроектами було запропоновано встановити кримінальну відповідальність за рейдерське захоплення підприємств і внести в поняття рейдерства ряд пропозицій, які заслуговували на підтримку. Однак через окремі вади, притаманні цьому визначенню, як, наприклад, використання терміна «незаконне захоплення», вказівка на організовану групу як суб'єкта цього злочину призвели до суттєвого обмеження кола діянь і осіб, які могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Ці й інші недоліки дали підстави парламенту України відхилити вказані законопроекти.

З метою нагального забезпечення боротьби з рейдерськими атаками правоохоронними органами України було запропоновано різні за своїм змістом пропозиції, що характеризують окремі сторони цього явища. Проте вони виявились недостатньо узгодженими між собою і не охопили проблему в цілому.

Так, основною ознакою цього поняття МВС України називає силове захоплення спірних підприємств на користь тих чи інших власників. Хоча за такого визначення важко відрізнити застосування сили при рейдерському привласненні чужого майна (за відсутності інших ознак) від інших злочинів, уже передбачених КК України.

Прокуратура України визначила рейдерство як злочинну діяльність організованих злочинних угруповань із привласненням чужого майна шляхом шахрайства і з викорис-

танням неправосудних судових рішень за співучасті корумпованих чиновників. Служба безпеки України вважає, що рейдерство – це протиправне захоплення акціонерних товариств (у тому числі з державною часткою власності) сторонніми комерційними структурами через міноритарних акціонерів, які діють на їх користь. На думку фахівців цієї служби, реалізація протиправних схем заволодіння акціонерними товариствами, що супроводжується силовим захопленням адміністративних приміщень і зміною керівництва товариства, стає окремим видом економічних злочинів [6].

На наш погляд, для визначення кримінально-правового поняття «рейдерство» найдоцільніше виділити із загальної кількості різних за своїм характером ознак цього суспільно небезпечного явища, зокрема:

а) факультативні, тобто необов'язкові ознаки (можуть бути, а можуть і не бути в кожному конкретному складі злочину);

б) обов'язкові та притаманні кожному складу злочину ознаки;

в) ознаки, що можуть виступати кваліфікуючими при вчиненні такого злочину.

Вивчення матеріалів, що стосуються рейдерського захоплення підприємств, вчинених у 2005–2008 роках у Дніпропетровській, Харківській, Одеській, Львівській, Черкаській, Київській та інших областях і у м. Києві, дає підстави зробити висновок, що, по-перше, така суттєва ознака, як участь працівників органів прокуратури, МВС, виконавчої служби, органів місцевого самоуправління у рейдерському захопленні підприємств знайшла своє підтвердження тільки в поодиноких випадках, тому не слугує ознакою для рейдерства в цілому і може бути віднесена до факультативних ознак; по-друге, до сукупності обов'язкових ознак, що повинні бути використані як диспозиції норми, слід віднести:

1) напад, тобто раптову, несподівану для потерпілого агресивну насильницьку дію, спрямовану на протиправне заволодіння чужим майном;

2) участь у нападі групи осіб (двох і більше), які діють за попередньою змовою;

3) застосування при нападі небезпечного для життя чи здоров'я особи насильства або погроза застосування такого насильства;

4) заволодіння чужим майном в особливо великих розмірах, що є наслідком суспільно небезпечних дій;

5) імітацію наявності майнового конфлікту і встановлених законом процедур їх вирішення;

б) наявність офіційного документа прикриття, що є однією з головних умов участі злочинних формувань у фізичному захопленні підприємства і дає підстави їх керівникам стверджувати про законність їхніх дій.

По-третє, до кваліфікуючих ознак, що можуть слугувати показником підвищеної суспільної небезпеки цього складу злочину, можна віднести:

1) вчинення нападу організованою злочинною групою або злочинною організацією;

2) вчинення злочину особою, повторно або раніше засудженою за корисливі злочини;

3) вчинення опору працівникам правоохоронних органів, державної виконавчої служби або представникам органів місцевого самоуправління при виконанні ними своїх службових обов'язків;

4) загибель людей або тяжкі тілесні ушкодження особи, яка зазнала нападу, внаслідок насильницьких дій;

5) співучасть у злочині замовника нападу та деякі інші.

Враховуючи зазначене вище, кримінально-правове визначення рейдерства може бути сформульоване таким чином.

Рейдерство – це напад на підприємство, установу, організацію, земельну ділянку, в тому числі ділянку лісового фонду, жилий будинок, квартиру, інше майно незалежно від форм власності, вчинене за попередньою змовою групою осіб, поєднаний із застосуванням фізичного чи психічного насильства або з погрозою застосування такого насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, з використанням штучно створеного майнового конфлікту і підроблених або інших нелегітимних документів чи незаконних судових рішень для надання нападу вигляду законних дій, з метою протиправного заволодіння майном у великих розмірах або встановлення контролю над оперативним управлінням таким майном.

Кваліфікуючими ознаками рейдерства є: рейдерство, вчинене організованою групою або повторно, чи особою, раніше судимого за корисливі злочини, або якщо це спричинило тяжкі ушкодження особам, які зазнали нападу.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину є: вчинення злочину злочинною організацією, за участю посадової чи службової особи з використанням свого становища; якщо рейдерство поєднане з вчиненням опору працівникам правоохоронних органів, виконавчої служби або представникам органів місцевого самоуправління при виконанні ними службових обов'язків; якщо співучасником злочину є замовник нападу, або це призвело до смерті людини, яка зазнала нападу.

Запропоновані в диспозиції ознаки рейдерства позбавлені загальних та таких, що важко піддаються доказуванню оцінок, дають змогу провести чітке розмежування між рейдерством і суміжними складами злочину по об'єкту, об'єктивній стороні, що є одним із найважливіших етапів у правозастосовчій діяльності, від якої залежить і рівень законності, і справедливості кримінального покарання, і реалізація цілей та завдань кримінальної політики [7, 23].

Суміжними складами злочину, що розглядається, є злочини, передбачені ст. 187 (розбій), ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), ст. 190 (шахрайство), ст. 206 (протидія законній господарській діяльності), ст. 356 (самоправство). При цьому розмежування складу злочину рейдерства зі статтями 187, 190 і 191 КК України відбувається за об'єктивною стороною, оскільки у складі злочинів, передбачених ст. 187, відсутні дії, пов'язані з обманом, а у статтях 190 і 191 – насильницькі дії.

Розмежування рейдерства зі ст. 206 КК України відбувається за об'єктом злочинного посягання, яким є привласнення майна, зі ст. 356 КК України – за об'єктивною стороною, що передбачає таку суспільно небезпечну дію, як «напад із застосуванням насильства, небезпечного для життя і здоров'я осіб» і суб'єктивною стороною, зокрема, метою злочину – привласнення майна в особливо великих розмірах.

Для характеристики рейдерства важливе значення має така його ознака, як місце в системі Особливої частини КК України. З цього питання в юридичній літературі висловлюються різні точки зору. Їх можна поділити на дві групи.

Одні автори вважають, що родовим об'єктом рейдерства є сфера господарської діяльності, а саме: виробництво, розподіл, обмін та споживання товарів, робіт і послуг, а тому пропонують включити склад злочину – рейдерство – до розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Особливої частини КК України як статті 224 або 206.

Наприклад, у проекті Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за захоплення підприємств (рейдерство)» вказується, що метою захоплення підприємств (рейдерства) є порушення його нормальної роботи.

Така позиція деяких фахівців, зокрема авторів вказаного законопроекту, на нашу думку, викликає серйозні заперечення.

По-перше, автори зазначають, що основною метою рейдерської атаки на підприємство є привласнення чужого майна, а не втручання у його економічну діяльність. За даними експертного опитування Центру досліджень корпоративних відносин, найчастіше рейдерське захоплення призводить до розпродажу активів підприємства (60% опитаних), перепродажу підприємства (53,3%), перерозподілу прибутків успішно працюючого підприємства (33,3%). І навіть у тому випадку, коли в результаті рейдерського захоплення підприємства над ним встановлюється контроль зі зміною керівництва, він є не самоціллю, а виступає як засіб досягнення основної мети – розкрадання найбільш ліквідних активів підприємства. Водночас побічним наслідком таких дій може бути і припинення виробництва, втрата цінного устаткування і технологій, звільнення працівників тощо. Цілком очевидно, що один і той же злочин одночасно завдає шкоди як основному (безпосередньому) об'єкту – праву власності, так і додатковому об'єкту, яким є суспільні відносини у господарській діяльності.

Законодавець вирізняє один, найбільш важливий об'єкт, що, зрештою, і визначає суспільну небезпечність цього злочину, структуру відповідного складу та його місце в системі Особливої частини КК України. Встановлення основного об'єкта в конкретному злочині дає змогу визначити ту кримінально-правову норму, за якою повинно кваліфікуватися вчинене суспільно небезпечне діяння.

Викладене дає, на нашу думку, всі підстави вважати, що такою правовою нормою, яка передбачає кримінальну відповідальність за рейдерство, може бути нова стаття 187-1, внесена в розділ VI «Злочини проти власності» Особливої частини КК України.

По-друге, у запропонованому законопроекті боротьби з рейдерством як об'єкт злочинного посягання виступають підприємства, установи й організації.

Однак у ЗМІ все частіше з'являються повідомлення про те, що рейдерським атакам піддаються також суспільні відносини, пов'язані із правом власності на земельні ділянки, в тому числі ділянки лісового фонду, жилі будинки, квартири й інші об'єкти. Про кількість таких нападів статистичні дані відсутні, утім всі вони потребують реального кримінально-правового захисту від рейдерських захоплень шляхом включення до родового об'єкта розділу VI «Злочини проти власності» КК України.

По-третє, за оцінками спеціалістів і представників громадських організацій, рейдерство спочатку в Росії, а потім і в Україні здійснюється в найбільш жорсткій та брутальній формі, набуло надмірного цинізму й агресії. На цей виклик злочинності повинна бути адекватна реакція з боку держави у вигляді покарання, яке має бути необхідним і достатнім для попередження нових злочинів [8, 48].

У цих умовах будь-яка спроба суттєво знизити гостроту проблеми та її суспільно небезпечний характер, у тому числі шляхом заміни одного родового об'єкта іншим, не може вважатись виправданим. На думку спеціалістів, якби законом рейдерство прирівнювалось до грабежу чи розбою, а рейдерів вважали небезпечними злочинцями, то рейдерство перестало б існувати як масове явище.

Список використаних джерел:

1. Зеркалов Д.В. Антирейдер: пособ. / Зеркалов Д.В. – К.: Дакор, КНТ, Основа, 2008. – 224 с.
2. Пташник В.Ю. Быть или не быть уголовной ответственности за рейдерство / В.Ю. Пташник // Враждебные поглощения в Украине. – 2008. – № 6. – С. 72–75.
3. Кримінальний кодекс України [Текст]: офіц. вид. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 336 с.
4. Здоронок Г. Хозяйственный спор или рейдерство? / Г. Здоронок // Юридическая практика. – 2008. – № 18–19. – 29 апреля. – С. 28–30.
5. Звіт Державної судової адміністрації України. Форма № 6 за 2006–2007 роки.
6. Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців // Матеріали комітетських слухань. – 2008. – 17 вересня. – 127 с.
7. Бурчак Ф.Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы / Бурчак Ф.Г. – К.: Вища школа, 1986. – 208 с.
8. Спасибо-Фатеева І. Рейдерство: розуміння, види, небезпека та способи боротьби / І. Спасибо-Фатеева // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 4. – С. 46–53.

Борис ГРЕК

**ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РЕЙДЕРСТВО
ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Резюме

Пропонуються кримінально-правові ознаки рейдерства, які допоможуть провести розмежування між рейдерством та суміжними складами злочинів у правозастосовчій діяльності, а також сприятимуть реалізації цілей і завдань кримінальної політики.

Борис ГРЕК

**ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА РЕЙДЕРСТВО
И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ**

Резюме

Предлагаются уголовно-правовые признаки рейдерства, при помощи которых можно разграничить рейдерство и смежные составы преступлений в правоприменительной деятельности, а также реализовать цели и задачи уголовной политики.

Boris GREK

**CRIMINAL LIABILITY FOR ENTERPRISE BANKRUPTCY FRAUD PROBLEMS
AND WAYS OF ITS SOLUTION**

Summary

The criminal legal features of enterprise bankruptcy fraud to separate it from adjoining corpus delicti in law enforcement activity and ways of criminal policy goals and object are proposed by the author.